

**SABRİ ÜLGENER'İN ZİHNİYET ANLAYIŞI AÇISINDAN OSMANLI SOSYAL
HAYATI'NIN DEĞERLENDİRİLMESİ**

Dr. Buse IŞIKHAN*

ÖZ

Sabri Fehmi Ülgener, Max Weber'in anlamacı yaklaşımından ve din-iktisat ilişkisine dair fikirlerinden etkilenerek Osmanlı toplumunun yapısını ve iktisadi hayatını analiz etmiştir. Max Weber'den aldığı düşünsel mirası, içinde yetiştiği sosyal yapıyla ve Batılı eğitiminin etkisiyle çok yönlü ve detaylı bir şekilde değerlendiren Ülgener kendi bilimsel bakış açısını ve yöntemini geliştirmiştir. Bu bağlamda vasıtalı ve vasıtasız kaynaklar kullanarak yaptığı analizde iktisadi zihniyeti tespit etmiştir. Weber'in kapitalizm-din ilişkisine dair görüşlerini değerlendirmiş ve eleştirdiği noktalarla birlikte kendi savını ortaya koymuştur. Bu bağlamda Osmanlı toplumunda kapitalizmin gelişmemesini sadece din unsuruyla temellendirmek yerine birçok toplumsal faktörle ilişkilendirerek izah etmiştir. İslam'ın tasavvufun etkisiyle zamanla gelenekçi ve daha içe dönük bir toplum ve iş ahlakı anlayışını telkin eden bir yapıya dönüştüğünü ve muhafazakâr bir zihniyet yarattığını düşünmektedir. Ayrıca Osmanlı iktisadi hayatını analiz ederken ortaçağlaşma ve ortaçağ zihniyeti kavramsallaştırması yapmış ve Osmanlı ekonomi zihniyetiyle kapitalizm ilişkisine değinmiştir. İç ve dış faktörlerin etkisiyle toplumda oluşan muhafazakâr zihniyetin ve bunun madde insan-ilişkisindeki duruşunun kapitalizmin ortaya çıkmasını engellediği savını oluşturmuştur.

Bu çalışmada öncelikle Ülgener'in bilimsel bakış açısının nasıl oluştuğu ve Weber'le olan metodolojik ilişkisi ele alınmıştır. Bununla birlikte Ülgener'in kendine özgü yöntem anlayışı ve kavramsallaştırmalarından bahsedilmiştir. Osmanlı iktisadi hayatına dair analizleri ve neden kapitalizmin gelişmediğine yönelik çözümlemesine değinilmiştir. Daha sonra zihniyet analizi yöntemi temel alınarak Osmanlı toplumundaki kadın ve çocuklarla ilgili toplumsal zihniyetin anlaşılmasına yönelik bir deneme yapılması amaçlanmıştır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin tek bir dönemine odaklanmak yerine farklı dönemleri kapsayan örneklerden hareket edilmiştir. Böylece Osmanlı'nın farklı dönemlerine ait zihniyet analizlerinin sunulması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sabri Fehmi Ülgener, Max Weber, Zihniyet, Ekonomi zihniyeti, Osmanlı'da kadın ve çocuğa yönelik zihniyet

**AN EVALUATION OF OTTOMAN SOCIAL LIFE FROM SABRI ULGENER'S
APPROACH OF MENTALITY**

ABSTRACT

Sabri Fehmi Ülgener, influenced by Max Weber's understanding approach and his ideas on the relationship between religion and economy, analyzed the structure and economic life of Ottoman society. Sabri Fehmi Ülgener, who evaluated the intellectual legacy he received from Max Weber in a versatile and detailed way, with the social structure in which he raised in and the influence of his Western education, developed his own scientific perspective and method. In this context, he determined the economic mentality in his analysis by using indirect and direct resources. He evaluated Weber's views on the relationship between capitalism and religion and presented his own argument along with the points he criticized. In this context, he explained the failure of capitalism in Ottoman society by associating it with many social factors instead of just basing it on religion. He thinks that under the influence of Sufism, Islam has transformed into a structure that inculcates a traditionalist and more introverted understanding of society and

* buseisikhan06@gmail.com, Orcid ID: 0000-0001-9766-9509

business ethics and has created a conservative mentality. In addition, while analyzing Ottoman economic life, he conceptualized medievalism and medieval mentality and touched on the relationship between Ottoman economic mentality and capitalism. He claimed that the conservative mentality formed in the society under the influence of internal and external factors and its stance in the material-human-relationship prevented the emergence of capitalism.

In this study, first of all, how Ülgener's scientific perspective was formed and his methodological relationship with Weber were discussed. In addition, Ülgener's unique method understanding and conceptualizations are mentioned. His analysis of Ottoman economic life and his analysis of why capitalism did not develop are mentioned. Then, based on the mentality analysis method, it is aimed to make an essay to understand the social mentality about women and children in Ottoman society. In this context, instead of focusing on a single period of the Ottoman Empire, examples covering different periods were used. Thus, it is aimed to present mentality analyzes of different periods of the Ottoman.

Key Words: Sabri Ülgener, Max Weber, Mentality, The economic mentality, The mentality towards women and children in the Ottoman

Giriş

Sabri F. Ülgener'in en önemli özelliği hem iktisat ilminin hem de sosyolojik bakış açısının kazandırdığı bir anlayışla çalışmalarını ve analizlerini yapmasıdır. Bir toplumun sosyal yapısını ve iktisadi hayatını değerlendirirken sadece din olgusuyla ya da ekonomi olgusuyla açıklayan bir tavırdan uzak durmuştur. Bilimsel karakterinin oluşmasında hem yetiştiği sosyal yapının hem de Batı'nın kültürünü ve bilim dünyasını tanımmasının büyük bir etkisi bulunmaktadır. Bilimsel alandaki farklı ekolleri öğrenmesi özellikle Werner Sombart ve Max Weber gibi isimlerden etkilenmesi kendi bakış açısında önemli izler bırakmıştır. Bütün bu faktörlerin etkisiyle kendi bilimsel yöntemini geliştirmiş ve bu bağlamda kıymet ve zihniyet kavramlarına yönelmiştir. Bir toplumun sosyal yapısını, iktisadi hayatını tespit edebilmek için zihniyetinin, ekonomi zihniyetinin tespit edilmesi gerektiğini düşünmektedir. Bu amaçla bir sosyal yapıyı ve iktisadi hayatı analiz ederken Sombart'ın da yapmış olduğu gibi vasıtasız ya da vasıtalı kaynaklar kullanmıştır. Bu kaynaklar bir toplumun zihniyetini tanımaya yardım eden birer yöntem araçlarıdır. Bir topluma ait konuşmalar, çok sık kullanılan sözler, deyimler, atasözleri ve hatıralar, sanatsal eserler, edebi eserler, gazeteler, dergiler ve dönemin filmleri doğrudan kaynaklara örnektir. Diğer yandan daha genel ahlak kuralları, din kuralları iktisadi oluşumlar, teşkilatlar bunların organize oluş biçimleri vasıtalı kaynakları oluşturmaktadır. Ancak burada Ülgener özellikle zihniyet ve ahlak arasındaki farklılığa ve ilişkiye dikkat çekmiştir. Çünkü ahlak doğrudan zihniyeti yansıtan bir unsur değildir. Aksine zihniyet, ahlakın toplum tarafından kabul görmüş, içselleştirilmiş ve fiili olarak hayat yansıtmış, pratiğe dökülmüş yanını temsil etmektedir. Dolayısıyla bir toplumda var olan ahlak ve din kurallarının tamamı birebir olarak, toplumun üyeleri tarafından pratiğe geçirilmemiş ve içselleştirilmemiş olabilmektedir. Bu sebeple ahlak kurallarının sadece mana yönüyle ve soyut olarak var olduğunu söylemek mümkündür. Ancak zihniyet somut olarak kişinin ya da bir topluluğun hayatında uyguladığı, davranışlarına yansıttığı değerlere ve inançlara işaret etmektedir. Kısacası zihniyet sosyal gerçekliği göstermektedir.

Bu çalışmanın yönteminde Ülgener'in zihniyet analizi anlayışının kullanılması hedeflenmiştir. Aynı zamanda bu çalışma zihniyet analizinin iktisadi hayat dışında

başka alanlara uygulamasının bir pratiği olarak deneme amaçlı yapılmıştır. Bu bağlamda Osmanlı toplumundaki kadın ve çocuğa yönelik bakış açısının belirlenmesi ve buna yönelik zihniyetin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu zihniyetin belirlenmesinde kullanılan kaynakları ağırlıklı olarak dergiler oluşturmuştur. Diğer bir kaynak olarak ele alınan grubun toplum içindeki konumuna, toplumla ilişkilerine, toplumdaki statülerine değinilmiştir. Bu bağlamda kadınların sosyal hayatta davranışlarını ve konumunu belirleyen haklardan, statü simgesi olarak kadın ve çocuk kıyafetlerinden bahsedilmiştir. Ayrıca dönemin padişahlarının ve Tanzimat Fermanı gibi belgelerin kadına yönelik bakış açısına kısaca değinilmiştir. Ayrıca bir diğer kaynak olarak toplumun kullandığı sözlere yer verilerek kadına yönelik bakış açısının anlaşılması hedeflenmiştir. Zihniyet analizinde özellikle Osmanlı'nın tek bir dönemi seçilmemiştir. Farklı zihniyet analizleri yapabilmek ve bu bağlamda örnekler oluşturabilmek için farklı dönemlerden kesitler ele alınmıştır.

1. Sabri F. Ülgener'in Bilimsel Bakış Açısının temelleri ve Bu Bağlamda "Ekonomi Zihniyeti" Analizi: Ülgener'in olaylara yaklaşımı ve değerlendirme tarzında çıkış noktası "kıymet" kavramıdır. Bir merceğe daha derinleştirirsek "bir toplumun insan ve eşyaya bakışı nasıldır" ve "o toplumdaki sosyal oluşumlara ait kıymet ölçüleri nelerdir, nasıl şekillenmiştir?", bu çerçevede Ülgener'i zihniyet meselesini sorgulamaya götürmüştür. Çünkü bir toplumun ya da kişinin kıymet mefhumunu anlamlandıran ana unsurlar o toplumdaki sosyal dokuya içkin olan değerler, değerler sistemi ve bunların kişiye sirayeti noktasında değer yargılarıdır.

Bu bağlamda kıymet kavramından yola çıkarak "zihniyet" ve "iktisat zihniyet" meselesi O'nun için asıl ele alınması gereken sorunsal olmuştur. Ülgener'in tespitlerini farklılaştıran yön ise ilk başta bakıldığında mutlak bir iktisadi karakter taşıyormuş gibi gözükken olayların içeriğine bu sosyolojik nosyonlarla yaklaşmış olmasıdır. Ayrıca neden sonuç ilişkisinde, bunların etkenlerini sadece iktisadi temellerde aramak yerine sosyo-kültürel yapıyı dahil ederek çözümlenmeler yapmış olmasıdır. Bunun en belirgin örneği Osmanlı sosyal yapısı ve kapitalizme yönelik hem iktisadi hem de sosyolojik boyutlarını kapsayan analizidir. Diğer yandan "İktisat zihniyeti" ne dair araştırmalarına bakmadan önce bu düşünce yapısını oluşturan arka plana bakmak gerekmektedir. Yılmaz (2004;491), Ülgener üzerine yazmış olduğu makalede bu arka planı üç aşamada belirtmiştir. Öncelikle yetiştiği sosyal ortamda iki farklı düşün ve kültürel unsurlara ait çevrenin tesir etmesi bakış açısına yönelik ilk temelleri oluşturmuştur. Eğitim olarak Batılı tarzda bir süreçten geçerken aynı zamanda kendi aile ortamından hem Osmanlı tarihini öğrenip hem de kendi dini kültürünü içselleştirdiği bir sosyalizasyon yaşamıştır.

Bu iki ayrı çevreden edindiği önemli tesirler Ülgener'in kültüre dair görüşlerinin oluşmasında ve Osmanlı iktisadi hayatını analiz etmesinde büyük bir zenginlik ve tek yönlü olmayan analitik bir karakter kazandırmıştır. Hiç şüphesiz ki bu durum, bilim insanının bir olguyu farklı açılardan analiz edebilmesinde önemli bir kazanımdır.

Ülgener'in olayları değerlendirme tarzını ve ufku şekillendiren ikinci önemli tesir ise Türk üniversitelerinin o dönemki kadro değişikliğidir. O sırada Almanya'daki Nazi işgalinden kaçıp mülteci olarak gelen Alman hocalar bu kadrolara yerleştirilmiştir. Böylece Alman bilim ekolüyle tanışma fırsatı bulmuştur. Üçüncü tesir alanı ise 1946

yılında Amerika'ya gidip özellikle Keynesyen iktisat üzerine okumalar yapması ve Harvard'daki önemli hocaların yanında iktisat analiz tarihi üzerine dersler almış olmasıdır (Yılmaz:2004; 491-492). Bütün bu tecrübeler sayesinde farklı ekolleri, onların çalışma disiplinlerini ve iktisat yaklaşımlarını kendi düşün dünyasına ekleyen Ülgener özgün bakış açısını oluşturmuştur. Bilimsel bakış açısına yön veren ve kültürel ufkunu şekillendiren bu katkılar aynı zamanda yaşadığı dönemin sosyo-kültürel, siyasal ve ekonomik yapısını değerlendirmesini sağlamıştır. Çünkü bir bilim adamının yaşadığı dönemin sosyal olaylarından ve dönemi belirleyen karakteristik olaylardan etkilenmemesi söz konusu değildir.

Diğer yandan Ülgener'in iktisat analizinde insanı konumlandırma biçimi, genel olarak yönteminin hatlarını belirlemede de etkisini göstermiştir. İnsan doğasını nasıl gördüğü ve iktisadi hayatta insanı nasıl tanımladığı, zihniyet ve ekonomi zihniyeti¹ çözümlemesinin ana parçalarını oluşturmaktadır. Bu şablon kendisinin pozitivist mi yoksa yorumlayıcı yaklaşıma mı yakın olduğunu anlamak adına da önemli veriler sağlamaktadır. *Zihniyet, Aydınlar ve İzm'ler* (2006) adlı eserinde bir bölüme verdiği başlıkta yöntem konusundaki duruşunu belli eden bir tavır sergilediği görülmektedir. Bu bağlamda birinci bölümdeki "iktisat zihniyeti ve iktisat ahlakı" başlığının içinde yer alan "unutulan boyut" alt başlığıyla, iktisadi analizlerdeki yöntem anlayışında gördüğü bir eksikliğe vurgu yapmaktadır. Buna ek olarak kendi yöntem anlayışına ve böylece aslında asıl olması gereken unsura işaret etmektedir. Tabii bu noktada insan ve zihniyet bağıntısını da ortaya koymaktadır. Ülgener (2006d;7-8,10) her ne kadar önceki iktisatçıların insan faktörünü fark ettiğini belirtmesine rağmen uygulamaya yansımadağı ve eksikliklerin olduğunu vurgulamıştır. Pür bir iktisat analizinin, iktisadi olayları insan ve onun eyleyen yanından bağımsız düşünmeye sevk ettiğini ve tamamıyla nesnel ölçüde mal ve para ilişkisi içinde algılamaya yol açtığını belirtmiştir. Salt iktisat analiz bir olayın nedenlerini ve sonuçlarını bu algının sınırları içinde aramaya ve sadece rakamsal olan bulgular ile değerlendirme yapmaya neden olmaktadır. Var olan analiz şeklinin yanlış olmadığını ancak eksikliklerin ve bazı durumları açıklamaya yetmediğini ifade etmiştir. Diğer yandan yaygın olan bu klasik tavra alternatif olarak kendi yöntem anlayışını koymuştur. Kendi yönteminde insan faktörünü ve buna bağlı zihniyet meselesini merkeze koyduğunu vurgulamıştır.

Burada klasik iktisat yaklaşımının öznenen bağımsız maddeci bir determinizme dayandığına dair bir eleştiriden bahsetmek mümkündür. Klasik iktisat yaklaşımının olayları madde dünyasına ait unsurlarla açıklaması ve analizlerinde teknolojiyi, sermaye akımını, bunların oluşturduğu ilişkiler sistemini merkeze koyması her yerde aynı sonuçları yaratma determinizmini oluşturmaktadır. Bu durum belli nedenlerin belirli sonuçların oluşmasında etken olduğu ve öngörülebilir durumlar ortaya çıkardığı düşüncesini kapsayan pozitivist anlayışı anımsatmaktadır. Ancak Ülgener'in yapmış

¹ Ülgener eserlerinde özellikle "ekonomi zihniyeti", "iktisat zihniyeti" ifadesini ya da iktisadi hayatta zihniyet ifadesini kullanmıştır. Örnek için bkz (Ülgener,1940-1941;2006b). Diğer yandan "iktisadi zihniyet ya da ekonomik zihniyet" ifadelerinin yanlış anlamalara yol açabileceğini vurgulamıştır. Ekonomik/iktisadi zihniyeti, daha geniş anlamda ekonomi zihniyetinin alt oluşumlarından birisi olarak tarif etmiştir bkz (Ülgener,1940-1941:358). Bu bağlamda bu makalede "ekonomi zihniyeti" ifadesi kullanılmıştır. Bu makale genelinde kavram bütünlüğünün sağlanması için başka yazarlara ait atıflardaki "iktisadi zihniyet" kullanımları, dolaylı anlatımda "ekonomi zihniyeti" olarak değiştirilmiştir.

olduğu eleştiri tam da bu nokta da güçlü verisini ortaya koymaktadır. Buna göre sadece mal ve sermaye odağında belirlenen olaylar zincirinin her zaman ve her yerde aynı tesir sürecini ve sonucunu yaratması gerekmektedir. Ancak bunun mutlak olarak işlemediği, aksine toplumlarda farklı sonuçlar ve farklı tesirler yarattığı görülmektedir. Sermaye akışına ve bunun yarattığı matematiksel ilişkiler ağına dayalı sonuçların her koşulda geçerli olması gibi bir determinizm söz konusu değildir. Bu durum aynı zamanda neden her toplumda kapitalizm ve kapitalist ilişkiler sisteminin aynı süreçte ortaya çıkmadığını açıklamaktadır. Bu sebeple Ülgener, görüşlerinde insanı ve insana dair olanı öncelikle açıklamaya çalışarak iktisadi hayata dair çözümlenelerde bulunmayı yönteminin önemli bir parçası haline getirmiştir. Pozitivist bakış açısıyla kıyaslandığında metodolojisinde özellikle Weber'in yorumlayıcı yaklaşımından referanslar bulunmaktadır.

Ülgener (2006d;12,13) olayları analiz ederken olaylardaki failin kasıt ve niyetlerinin anlaşılmasıyla o olayın açıklık kazanacağını belirtmektedir. Bu bağlamda iktisatla ilişkili davranışlar da dahil tüm sosyal davranışları, kendi farkındalığıyla eyleyen failin arz-talep eğilimlerinin, tercihlerinin, değer hükümlerinin ve kalıtsal özelliklerinin somut görünümü olarak ifade etmiştir.

Ancak burada. Sosyal davranışların kaynağına yönelik önemli bir vurgu yaptığı görülmektedir. Sosyal davranışın oluşumunda kültürün ve toplumsal faktörlerin etkisinden bahsetmektedir. Bu bağlamda Ülgener (2006d;14-18)'in çalışmasındaki ilgili kısımlar özetlendiğinde sosyal davranışın kökleri olan toplumsal faktörler daha net görülmektedir. Buna göre, olayları, sosyal davranışları, analiz ederken insan ve onun bilinçli tercihleri özellikle yoğunlaştığı noktalardır. Ancak sosyal olayları, sosyal davranışları ve bunun bir parçası olan iktisadi hayattaki olayları incelerken tamamıyla bireyi mutlak bir belirleyen pozisyonunda ele almadığı görülmektedir. Yaşanılan dönemin, çağın bireye etkisi ve tesiri ihmal edilerek sadece soyut bir mana yönüyle bakmanın belli bir sosyal eylemi ya da oluşu anlamada yetersiz kalacağından bahsetmektedir. Burada bireyin, üyesi olduğu toplumun kültürü ve değer hükümleriyle beslendiği yönünü de içermektedir sosyal davranışlar. Aynı zamanda bu davranışlar zihniyeti oluşturmaktadır ve ekonomi zihniyeti ya da zihniyet bir toplumun kültürünün ögesidir. Tersten bir görünümle ele aldığımızda zihniyet dünyaya, olaylara baktığımız penceredir ve bulunduğumuz kültürü yansıtmaktadır. Bu anlamda zihniyet toplumsal yönü kapsamaktadır ve insanın tercihleri, istekleri toplumsal olandan etkilenmektedir. Dolayısıyla sosyal davranışın toplumsal yönü bulunmaktadır. Bir toplum kendi sosyo kültürel yapısında, zihniyeti görünür ve anlaşılır hale getiren kültürel öğeler oluşturmaktadır. Bunlar söylemler, sözler, deyimler kısaca o toplumun diline yansıyan ve bakış açısını şekillendirerek sosyal davranışı yönlendiren kültürel öğelerdir.

Ülgener'in iktisatla ilgili yazılarında görülen ortak noktalardan birisi zihniyet meselesine olan istikrarlı bakışıdır. Bir toplumun iktisadi yapısıyla ilgili analiz yapmak için kıymet nosyonunun göstergelerini araştırarak o toplumun zihniyetini anlamaya çalışmıştır. Bu bağlamda ele aldığı dönemin şiirleri gibi kültürel öğeleri incelemesi ekonomi zihniyetini sosyal yapıyla ilişkisini ortaya koymaktadır. Bir toplumun zihniyeti ve ekonomi zihniyeti aslında o toplumun sosyal hayatının her safhasındaki yansımalarında görülebileceği fikrini bize vermektedir. Şiirlerde, dergilerde, o toplumdaki bir duruma bakış, değer yargıları gibi birçok unsur o toplumun zihniyeti ve

dolayısıyla ekonomi zihniyeti hakkında fikir vermektedir. Yazılarındaki diğer bir nokta ise ekonomi zihniyetin ayrı bir birimmiş gibi kopuk bir öge olmadığı aksine toplumsal yapının kültürünü yansıttığı ve kültürel yapıya içkin olduğudur. Bu sebeple bir toplumdaki iktisadi yapıyı analiz ederken ekonomi zihniyetini anlamaya çalışmıştır. Bunun içinde ele almak istediği bir toplumun sosyal olaylarının, kültürel motiflerinin, gündelik yaşantıdaki söz, deyim gibi dil vasıtasıyla çıkış bulmuş ekonomi zihniyetinin göstergelerinin peşine düşmüştür. Diğer yandan bu göstergeler dönemlerinin sosyal gerçekliğine dair fikir verirken sonraki dönemlerin zihniyet yapısının toplumsal köklerini oluşturmaktadır.

Bu bağlamda Ülgener (2006e;201-204) 'in bakış açısını özetlediğimizde "İçtimai kıymet" ifadesini kullanarak bir toplumun kıymet anlayışının ve buna bağlı zihniyetin oluştuğu toplumsal kökleri irdelediği görülmektedir. *İktisadi inhitat tarihimizin ahlak ve zihniyet meseleleri* 1951 çalışmasında da yer verdiği üzere döneminin ünlü eserlerine, şiirlerine yönelmiştir. 17. yy. sonlarında Osmanlı toplumundaki belli bir kesiminin toplumsal kıymet anlayışını ve ekonomi zihniyetini belirlemek için dönemin divan şairi Nabi'nin eserlerini incelemiştir. "Kendi vücudüne bile kıymazdı mali halk", "Kasdı nümayişi şeref-ü şevket olmasa" mısralarından o toplumun kıymet anlayışını ve zihniyetini analiz etmiştir. Bu bağlamda o dönemki kıymet anlayışının sonraki nesillere aktararak aynı ekonomi zihniyetinin devam ettiğinden ve halkın büyük bir çoğunluğunun gösteriş hevesinde bulunduğu bahsetmiştir. Analiz ettiği kesimin kıymet ve zihniyet anlayışının o toplumun iktisadi hayatındaki gelişmeye ve kalkınmaya engel teşkil ettiğine dair daha makro sayılabilecek saptamalarda bulunmuştur. Gösteriş boyutunda bir tüketim ifadesiyle belli işlevler için üretilmiş vasıtaların farklı amaçlarda kullanılmasını kastetmektedir. Ayrıca vasıtaların asıl işlevleri dışında kullanımları, piyasadaki iktisadi durumun zararına bir grafik oluşturduğunu belirtmiştir. Diğer yandan bir toplumun iktisadi yapısını, ekonomik durumunu anlamak için en derinlere uzanan sosyal hayattaki pratiklere bakmak gerektiğini ifade etmiştir. Zengin sınıfın hayat tarzının ve değer anlayışının, dönemin filmlerinden ya da gazete röportajlarından anlaşılabilirliğini eklemiştir. Ülgener (2006b:201)'e göre şiirlerde, eserlerde ve diğer kaynaklarda kullanılan kelimelerin anlamları kadar, kullanılan kelimenin mahiyeti de dönemin kıymet değişimlerini net bir şekilde yansıtmaktadır.

Bir başka analizinde Ülgener, Nabi'nin "Gâh oldu atıye gâh kıymet", "Gâh oldu hediye gâh rişvet" beytinde yakalamış olduğu ekonomi zihniyetini ele almıştır. Buna göre, para akışının alt tabakadan üst tabakaya doğru olan seyrini "rüşvet", paranın üst tabakadan alt tabakaya doğru akışını ise "atıye" olarak yorumlamaktadır (Sayar,1998; 262). "Hafız ölür, gider gam-ı havz-ı bihişten" "Biz bir kadeh şarap il def-i gam eyleriz" mısraları Ülgener için rasyonellikten uzak bir zihniyetle zühd küresine sıkışan bir insanı anlatmaktadır. "Nakş-ü tasvir-ü hatüt-u tezhib" "Hep İstanbul' da bulur ziyet-ü ziyb" İstanbul'daki toplumsal hayata yönelik bir değerler manzumesini içermektedir. Kültür merkezi konumundayken bir yandan da tüketim merkezi olmasını vurgulamaktadır (Sayar,1998; 363). Ayan (2011:185-186) çalışmasında Ülgener'in, zihniyet olgusunu ele alırken edebi metinlere, sanat eserlerine verdiği öneme değinmektedir. Zihniyet ve edebiyat metinleri arasındaki fonksiyonel ilişkiyi ortaya koymaktadır. Buna göre edebi metinler sayesinde bilgi geniş bir alıcı kitlesine ulaşarak kolektif hale gelmektedir. Diğer bir deyişle edebi metinler ve sanat eserleri, döneminin gerçeğini yansıtırken diğer

yandan dönemine özgü tipik davranışları ve tutumları insanların zihinlerine yerleştirmekte etkilidir.

Zihniyeti tespit etmek için kullanılan kaynakları Sombart'ın yaptığı gibi vasıtalı ve vasıtasız kaynak olarak ele almak mümkündür. Vasıtasız kaynaklar, doğrudan bir topluluğun zihniyetini tanıtan kaynaklardır. Bunlar bir topluluktaki konuşmalar, kullanılan sözler ve topluluktaki kişilerin bizzat yazdığı hatıralar, eserlerdir. Vasıtalı(dolaylı) kaynaklar bir toplumdaki iktisadi yapılar, işletmeler, bunların organize olma biçimleri ve teknik donanımları, üretim biçimleri, yürürlükteki hukuk kuralları, iktisadi hayatı şekillendiren kuralların pratikteki işleyişleri ve dikkatli ele almak şartıyla dini, ahlaki kabullerdir (Ülgener :2006e;43). Ahlak ve zihniyet kavramı arasında net bir gerçek ve normatif ayrımı yapılmasına rağmen bazı durumlarda bu iki kavramın sınırlarının birbirinin içine geçtiğini söylemek mümkündür Dolayısıyla gerçeğe normatif olanın ayrımının yapılamaması zihniyet analizinde yanlış bir yol açmaktadır (İlgen,2008:879). Bu noktada Ülgener (1940-1941:357,358;2006b:17,18) ekonomi zihniyeti ve iktisat ahlakı kavramlarının birbirinden ayırt edilmesini gerekli görmüştür. İktisat ahlakı, normların ve davranış kurallarının bütünü anlatan bir ifadedir. İktisadi zihniyet ise bu kural ve normlardan kişinin yaşama ve davranış biçimine dönüştürdüğü değer ve inançlarını kapsamaktadır. Zihniyet, fiili olarak yaşanan gerçekliği gösterirken, ahlak ise soyut olanı, toplumun belirlediği norm ve idealleri göstermektedir.

Bu bağlamda bir dönemin zihniyetini tespit etmek için Ülgener'in öncelikle sanat eserlerine, edebi eserlere yöneldiğini söylemek mümkündür. Bu kaynaklar, ait oldukları dönemin gerçekliğini çoğunlukla net bir şekilde yansıtmaktadır. Lale Devri şairlerine taşıyan Nedim'in eserleri dönemin zihniyetini tespit etmeye yönelik kaynaklara örnek oluşturmaktadır. Osmanlıda sanat eserlerinin kıymetli sanatsal değerlerinin yanında toplumsal hayata dair gerçekliği belgelemeye yönelik bir sanat anlayışıyla icra edildiği görülmektedir. Bu durum hem minyatür sanatında hem de önemli şairlerin dizelerinde kendini göstermiştir. Karataş (2006:36,264-271)'in çalışmasını özetlediğimizde, Nedim'in eserlerinde dönemin toplumsal gerçekliğini ve buna bağlı zihniyetini net bir şekilde yansıttığını görmek mümkündür. Nedim, divan şiirinde "Nedimane" denilen üslup tarzı ile önemli olan bir şair olmasının yanı sıra Osmanlı'nın 1718-1730 yıllarını kapsayan ve "Lale Devri" olarak isimlendirilen dönemin sosyal hayatının özelliklerini ayrıntılı bir şekilde şiirine yansıtması açısından önem taşımaktadır. Zevk ve sefaya aşırı düşkünlüğün olduğu bu devrin en önemli görünümü eğlence merkezli bir sosyal hayatın varlığıdır. İçki içilen ve sohbet edilen bir toplanma yerini ifade eden Meclisdeki (Bezm) sosyal ilişkilerden, meclisteki usulden, adab-ı muaşeretten, Sultana hürmet amacıyla yapılan usullerden, devrin adet ve geleneklerinden yansımaları Nedim'in şiirlerinde ayrıntılı bir şekilde görmek mümkündür. Hatta giyim-kuşam ve yiyecek-içeceklerde kullanılan eşyalar dönemin gerçekliği içinde beyitlerde bahsedilmiştir. Eserler dışında imar faaliyetleri de o dönemin karakterini gösteren diğer unsurlardan birisidir.

1.a. Sabri F. Ülgener'in Osmanlı İktisadi Hayatını Analizinde Max Weber'in Düşüncelerinin ve Yönteminin Etkisi: Ülgener, iktisadi yapıyı zihniyet meselesi ifadesiyle ilişkilendirerek önemli sosyolojik tespitler ve analizler sunmuştur. Özellikle Weber'in düşüncelerinden hareketle Osmanlı toplum yapısındaki iktisadi hayatı değerlendirmiştir. Bunun içinde yukarıda bahsedilen kendine özgü hale getirdiği metodolojisini kullanmıştır. Analizinde özellikle zihniyet ve kıymet nosyonları odağında

hareket etmiştir. Bunların bizi ulaştırdığı nokta sosyal yapıdaki ekonomi zihniyetinin kendisidir ve iktisadi hayatın somut bir görünümüdür. Bir diğer önemli nokta ise Weber'in etkisiyle din olgusunu ele alarak yaptığı çözümleridir.

Bu bağlamda çalışmasını özetlediğimizde Sayar (1998:251-255)'in bir Weber'i olarak isimlendirdiği Ülgener'in düşünce yapısına yön veren kişilerden bahsettiği görülmektedir. Öncelikle Sombart'tan ve bu sayede Weber'in fikirleriyle tanışmasından bahsetmektedir. Ülgener'in bilimsel karakterini ve metodoloji çizgisini belirlemesinde Weber'in anlamacı yaklaşımının ve düşüncelerinin etkisi belirgin derecede ve önemlidir. Weber, değerlerin ve inançların bireyin eylemlerine etkisini bilimsel yolla anlamaya çalışmıştır. Bu tavır onu din sosyolojisine yöneltmiş ve din-iktisat ilişkisine götürmüştür. Bu bağlamda her din, iktisadi ve toplumsal bir ahlak yarattığı savını ortaya koymuştur. Bu görüşe karşılık Ülgener tasavvufla iktisadi madde arasındaki bağlantıya dair savını oluşturarak ekonomi zihniyeti nosyonuna ulaşmıştır. Weber'in düşüncelerinden etkilenmesine rağmen bazı noktalarda eleştiride bulunmuştur. Bu bağlamda kendi metodolojisini oluşturarak Osmanlı-Türk toplumunun iktisadi hayatını araştırmıştır. Özellikle tasavvufun sanat eserlerine yansımaları inceleyerek bir dönemin zihniyet dünyasına ait izleri bulmaya çalışmış ve başarılı bir tasvir yapmıştır.

Weber'in düşünce ve analizlerine baktığımızda din sosyolojisine odaklandığı görülmektedir. Bu bağlamda kapitalist sistemin, kapitalist zihniyetin ve ilişkilerin gelişmesini anlatan *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* (1905) eserini ortaya koymuştur. Gellner (2012:99-109)'in çalışmasını ele aldığımızda, Weber'in kapitalist ilişkilerin oluşmasındaki nedeni Protestan ahlakındaki dört temel ilkeye bağladığını görmekteyiz. Bunlar nefis terbiyesine yönelik aktif olma, rasyonel olma, bu dünyaya ait olma ve çileci olma ilkeleridir. Nefis terbiyesini esas alan bir ahlak öğretisindeki bazı özelliklerin bir araya gelmesi sonucu beklenmedik bir durum olarak kapitalizm ortaya çıkmıştır. Bu sonucun oluşabilmesi ancak bu dört temel özelliğin hepsinin bir arada bulunmasına bağlıdır. Çünkü Weber' göre bu özellikler kapitalist özü oluşturmaktadır. Bu bağlamda Giddens (2008: 139-140)'in çalışmasını özetlediğimizde ilk kapitalistlerin, Püriten ve Kalvinci görüşü benimseyen kişilerden oluştuğunu ancak Weber'in, kapitalizmin ruhunu oluşturan asıl kaynak olarak Protestanlıkta Kalvinci öğretiyi kabul ettiğini görmekteyiz. Kalvinci öğreti katı bir mukadderat inancına dayanmaktadır. Buna göre sadece Tanrı tarafından "seçilmişler" olarak isimlendirilen kişilerin cennete gideceğine ve diğer insanların bu mevkie asla ulaşamayacaklarına inanılmaktadır. Ancak bu inanç toplumsal bir baskı yaratmaya başladığında daha uygun hale getirilmiştir. Böylece bir kimsenin seçilmişlerden olduğunun esas işareti olarak maddi refah ve ona ulaşması sayılmıştır. Seçilmiş mertebesine erişmek isteyen insanlarda çok çalışarak maddi refah elde etme motivasyonu oluşmuştur. Ancak diğer yandan insanların lüksün kötü olduğuna inanması, onların çok sade bir yaşam sürerek servet biriktirmesine neden olmuştur. Bu hayat tarzı, sermaye birikimini ve kapitalizmi yaratan sistemi oluşturmuştur.

Ancak burada ayırt edilmesi gereken nokta, Protestan ahlakının, ekonomi zihniyetine dönüşmesi sebebiyle tesadüfi bir sonuç olarak sermaye birikimi ve buna bağlı kapitalist zihniyeti ve ilişkileri oluşturmasıdır. Bu durum Ülgener'in ahlak ve zihniyet ayrımını diğer yandan zaman zaman birbiriyle iç içe olduğuna dair

düşüncelerini akla getirmektedir. Zihniyet, soyut olan ahlak ilkelerinin somut olarak günlük hayat pratiklerine dönüşmesidir. Dolayısıyla Weber kapitalizmi, Protestan ahlakı ilkelerinin, o toplumdaki insanlar tarafından inanç ve düşünce olarak benimsenmesinin ve fiili olarak hayatlarında uygulanmasının dolaylı bir sonucu olarak görmektedir. Diğer yandan Weber kendi savı üzerinden diğer dinleri ve inançları inceleyerek kapitalist özü barındırıp barındırmadığına dair saptamalar yapmıştır. Ancak bu noktada birçok eleştiri almıştır.

Yapılan bir eleştiriye Çizakça ve Akyol (2012:75,76)'un çalışmasını özetlediğimizde görmek mümkündür. Çizakça ve Akyol, Protestanlık haricindeki dinler ve inançlarla ilgili de değerlendirme yapan Weber'in aslında Batı dışındaki kültürlere çok hâkim olmadığını ve özellikle İslam'ı tam olarak bilmediğini belirtmiştir. Diğer yandan Weber'in Protestanlığa ve İslamiyet yönelik genellemelerinden bahsetmişlerdir. Buna göre Protestanlıktaki Kalvenizm öğretisi tutumlu olmayı, mütevazı bir hayat yaşamayı ve çok çalışmayı ön görmektedir. Lüks harcamadan kaçınıldığı için biriken para sermaye olarak yine yatırım amaçlı kullanılmaktadır. Özünde bir yanda çalışkan olmayı diğer yandan dünya nimetlerinden uzak durmayı telkin eden bu mezhep 'sermaye birikimi' nin oluşmasına zemin hazırlamış ve peşi sıra burjuvaziye ortaya çıkarmıştır. Bir kıyaslama yapan Weber bu özelliklerin ve sürecin İslamiyet'te olmadığını ve İslam'ın kapitalist özü barındırmadığı savını ortaya koymuştur. Bir başka eleştiri noktasında Turner (2015; 195-196) Weber'in İslamiyet'e yönelik bitmiş bir çalışmaya ulaşamamasından bahsetmektedir. Ayrıca içlerinde kendisinin de dahil olduğu Weber üzerine yapılan birkaç önemli çalışmadaki ortak görüşlerden bahsetmiştir. Buna göre Weber'in, İslamiyet ve kapitalizmle ilgili yorumlarının aslında rasyonel kapitalizmin sadece Batı'da çıktığını açıklamaya yönelik bir teşebbüs olduğu yönündedir.

Eleştirilere ek olarak Ülgener Weber'in Protestan zihniyetin sonucu biriken sermayenin modern kapitalizmi oluşturduğu savını tek boyutlu bir neden sonuç ilişkisi olarak görmektedir. Ancak bunu Weber'in *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu* adlı eserinin çevrilmesi sırasındaki birtakım atlamalara ve yorumlara bağlamıştır. Bu neticede çeviri kaynaklı Weber'in din-ekonomi ilişkisine dayalı tek faktörlü bir analiz yaptığı algısı oluşmuştur Şimşek (2011; 242-243). Bunlara ek olarak Ülgener (2006c; 58-62)'in çalışmasını özetle ele aldığımızda Weber'in savına katılmadığı noktaları görmek mümkündür. Öncelikle Weber'in İslam algısına ve imajına değinerek eksik yönlerini ve nedenlerini açıklamıştır. İslamiyet'te ilk zamanlar cihat ve gaza ehli anlayışına dayanan İslam kazançlarının bulunduğunu belirtmiştir. Bunların, rant ve ganimet yanı sıra dünya malı ve nimetlerine açık bir pozisyon sergilediğini ancak sonrasındaki gelişmelerin bu tabloyu değiştirdiğini ifade etmiştir. Öncelikle eleştirdiği ilk nokta Weber'in gözünden bu dışa açık imajın ilk İslam şekli olduğunu vurgulamasıdır. Sonrasında tasavvuf öğretisiyle ve tarikatların etkisiyle özünde bulunan bu yapıyı kaybettiğini vurgulamıştır. Bu değişim dünyevi bir halden içe kapalı bir şekilde maneviyatın öne çıktığı kültür ve zihin dünyasını temsil etmeye başlamıştır. Eleştirdiği diğer nokta ise Weber'in, kapitalizm zihniyetini yaratan Kalvinist ahlakı bir ideal tip olarak ele alması ve bunun karşısına tam zıttı özellikte figürleri kapsayan bir İslamiyet imajı koymasındadır. Hatta Weber'in bir kıyaslama içine girdiğinden bahsetmektedir. Bir yanda gösterişçi tüketime izin vermeyen ve disiplinli çalışma inancını telkin eden

Kalvinist Püriten ahlak bulunmaktadır. Diğer yanda rasyonel bir üretim ve disiplin prensibiyle ilerleyen bir iş felsefesine sahip olmayan ve dünya nimetlerine bir o kadar açık olan bir İslam imajı çizmektedir.

Ülgener, İslamiyet'in, çalışma ve iş ahlakıyla ilişkili kalkındırmayı özendirmediğine dair Weber'in savını eleştirmiş ve İslamiyet'in böyle bir özü barındırmadığını belirtmiştir. Diğer yandan Osmanlı devletindeki çözülmenin sebebinin Weber'in bu savıyla açıklanmayacağını sebepleriyle birlikte ifade etmiştir. Öncelikle yaşanan çözülmenin sadece bir iç dinamik olan din faktörüyle açıklanamayacağını, birçok faktörün etkili olduğunu vurgulamıştır diğer yandan tasavvuf anlayışının kendine özgü bir iktisat zihniyetini oluşturduğunu ancak bunun İslam ahlakı ile uyuşmadığı çözümlenmesini yapmıştır (Ayan, 2011:188-189). Bu bağlamda Arslan'ın (2010) çalışmasındaki görüşlerini temel alan Acar ve Bilir (2014; 120-121). Osmanlıdaki çözülmeye neden olan dinamiklerden birisi olan din iktisat ilişkisiyle ilgili kısma değinmiştir. Tasavvufun Osmanlıdaki şekli ile İslam'ın gelişim seyrinin birbirine paralel olmayışının sonucu ortaya çıkan ekonomi zihniyetinin bu çözülmeye etkili olan faktörlerden birisi olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte Acar ve Bilir (2014; 120). Çelik (2003)'in çalışmasından hareketle Osmanlı toplum yapısındaki kapitalizmin gelişmesini önleyen ve muhafazakarlık çizgisinde gelişen bir zihniyetten bahsetmiştir. Bu bağlamda ahilik ve lonca teşkilatının işleyiş temellerinin, Osmanlı toplum yapısını bağlayıcı olduğunu ancak diğer yandan kapitalist ilişkiler sisteminin gelişmesine engel teşkil ettiğini belirtmişlerdir. Geleneklere önem veren bu kurumsal yapının iş ahlakı insan-madde ilişkisini mesafeli kılmaktadır. Dolayısıyla üretim tarzı ve tekniği açısından muhafazakarlığın görüldüğünü vurgulamışlardır. Aynı zamanda alışkanlıkları güçlendiren ve işle ilgili kararları bu eksende alan gelenekçi bir zihniyeti dönemin ekonomi zihniyetini yansıttığını belirtmişlerdir.

Ülgener, Bir toplumun geri kalmışlığının bütün zihni temellerini o toplumun dinden beslenen Ahlak öğretilerine bağlanamayacağını savunmuştur. Bu yönüyle tek faktörlü indirgeyici bir yaklaşımdan uzak durduğu görülmektedir. Çözülmeyi etkileyen bir diğer dinamik olarak Ülgener (2006b:18-19) özellikle dünya ticaret yollarının Akdeniz'den Atlantik kıyılarına kaymasının sermaye ve girişim gibi zincirleme birçok konuda gerileme sürecini tetiklediğini belirtmiştir. Bu durumdan olumsuz etkilenen ve bunu aşamayan Osmanlı devleti aynı zamanda Batı'daki Rönesans ve reform dinamikleriyle sağladığı dönüşümü ve bilimsel ilerlemeleri gerçekleştirememiştir. Bu süreci Ülgener, Osmanlı'nın Batı karşısında "geride kalış" dönemi olarak ele almıştır. Ayrıca bu durumu temel değerleri ve kuruluşları kapsayan tam anlamıyla bir "ortaçağlaşma" olarak ifade etmiştir. Sonrasında ise Ortaçağlaşmış bir toplum yapısının iktisat ahlakını aşan ikinci bir tabakan bahsetmiş ve "çözülme devri zihniyeti" terimini kullanmıştır. Bununla birlikte Ülgener'in 1981 yılındaki çalışmasını ele alan Özkiraz (2000: 140) Ülgener'in Osmanlı'nın gerileme ve çözülme sürecindeki toplumsal yapısını yansıtan kıymet ölçülerinin ve davranış kalıplarının oluşturduğu zihniyete "ortaçağ zihniyeti" ifadesini kullandığını belirtmiştir. Ortaçağlaşma yaşayan ve bu yüzden iktisadi hayatının gelişmesine imkân vermeyen Osmanlı toplum zihniyetinin izlerini barındıran diğer belirtilere baktığımızda Zorlu (2011: 258-259)'nun Ülgener'in görüşlerinden bahsettiği çalışması karşımıza çıkmaktadır. Ülgener'e göre iktisadi hayattaki değişimler dönemin ekonomi zihniyetini dönüştüren tabloyu ortaya koymaktadır. Burada tabloyu

tekrar toprağa dönüş, kuruluşlar ve temel değerler ekseninde ele almıştır. Toprağa dönüş, iktisadi faaliyetlerin azalmasına ve girişimciliğin anlamını yitirmesine yol açmıştır. Ayrıca bir yandan Osmanlıdaki büyük tüccarların iç ve dış faktörlerle esnaflaşması diğer yanda sınıfsal olarak yaşanan değişimler sonucu yeniçeri, sipahi gibi askeri statüde olanların esnaflığa yönelmeye başlaması, tüccarın farklı yollarla kazanç aramasına neden olmuş ve ticaret alanında ciddi bir daralma yaşanmıştır.

Ülgener'in Osmanlı toplum çözümlemesi aslında onun metodolojisini ortaya koyduğu bir analiz olmuştur. Ayrıca Osmanlı toplum yapısındaki ekonomi zihniyetini tespit etmek için giriştiği çaba ve buna yönelik saptamaları neticesinde yaptığı kavramsallaştırmalar kendine özgü bir nitelik taşımaktadır. Ancak yaptığı kavramsallaştırmaların kaynağına yönelik bilgi vermeyi gerekli görmüştür. Örneğin Osmanlı yapısının ortaçağlaşmasından bahsederken ortaçağ ahlakını incelemiştir ve buna yönelik bir tip oluşturmuştur. Bu bağlamda çalışmasını özetlersek Ülgener (2006b; 77-78) orta çağ ahlakını fert ve madde ilişkisi yönüyle değerlendirmektedir. Mutlak bir dünya inkârına dayanan ve dünyevi madde âlemine karşı mesafeli bir duruşu telkin eden dogmatizme dayalı bir ahlak öğretisi bulunduğunu belirtmiştir. Kişi içe kapalı bir cemaat hayatı yaşarken dışarıya karşı mesafe koymak zorundadır. Ülgener, o dönemde kullanılan "Halktan yana kapusun bağlaya haktan yana aç" ifadesiyle dönemin zihniyetini ortaya koymuştur. Bu ifadeyle ferdin neye, kime nasıl ve ne mesafede duracağı yönündeki tavrı bulmak mümkündür.

Bir toplumdaki algılar, maddi ya da manevi olana yüklenen anlamlar ve bunların oluşturduğu semboller, tanımlamalar o toplumun zihniyeti hakkında bir harita çizmeye yardım etmektedir. Bu bağlamda Orta çağdaki mekân algısının yanında zaman algısı da benzer telkinleri içermektedir. Dünyaya çok bağlı kalmamayı vurgulayan, geleceğe yönelik beklenti duyma ya da planlama yapma gibi davranışlardan uzak bir zihniyet bulunmaktadır. Dolayısıyla dünyevi haz ve isteklere cevap vermekten kaçınan bir Ahlak öğretisinin oluşturduğu bir ortaçağ zihniyeti mevcuttur. Yine aynı şekilde iktisadi hayata ve ekonomi zihniyetine hâkim olan tavır dünyevilikten uzak olan tavidir. Bu zihniyetin izlerini yine Nabi'nin eserlerinde arayan Ülgener (2006b;87) "Cereyan ide taabsız İrad" mısrasını ele almıştır. Serveti ve maddi olanı belirleyen gücün, inançla alakalı manevi bir boyut taşıdığını aynı zamanda devrin hayat anlayışını ve zihniyetini yansıttığını belirtmiştir. Bu bağlamda madde dünyasından ne kadar kaçınılırsa o kadar ideal insan boyutuna yaklaşma yolunda ilerlemek mümkündür.

Ülgener'in çöküş zamanındaki Osmanlı Toplum yapısındaki zihniyet dünyası ile orta çağdaki zihniyet dünyası arasındaki benzerlikleri ortaya koyduğu görülmektedir. Bunu da orta çağ değerleri, inançları, davranış şekli, maddi olana bakış açısı ve buna yönelik değer yargıları gibi faktörleri temel alarak yaptığını söylemek mümkündür.

2. Ülgener'in Zihniyet Analizinin Osmanlı Toplumundaki Kadın ve Çocuk Algısının Analizine Uyarlanmasına Yönelik Bir Deneme: Ülgener'in insanın madde ile ilişkisini, kıymet kavramını ve bu kıymeti yaratan nedenleri incelemesi hem yöntemini hem de bilimsel çizgide insana ve maddeye bakışını göstermiştir. Çalışmanın bu kısmında Ülgener'in yöntemindeki zihniyet analizi temel alınmıştır. Bu bağlamda Osmanlı toplumundaki kadın ve çocuk algısına yönelik zihniyetin tespit edilmesine dair bir deneme amaçlanmıştır. Bu çerçevede çalışma, Osmanlıdaki

kadınların ve çocukların sosyal hayattaki konumunu kıymet kavramıyla inceleyip dönemin zihniyet yapısını anlamaya yönelik bir denemeyi içermektedir. Ancak bu analiz dergilerdeki kadın ve çocuk temsillerine yönelik yapılan çalışmaların incelenmesiyle gerçekleştirilmiştir. Ülgener (1940-1941:370) Bir toplumdaki ekonomi zihniyetini tespit etmek için önemli gördüğü bir noktaya değinmektedir. Ele alınan toplumdaki çeşitli zihniyet görünümlerinin ve bunların ait olduğu zümrenin, sınıfın kendilerine has yaşam tarzları, toplumsal yapı içindeki yerleri, toplumla ilişkileri incelenmediği sürece o sosyal yapının bütününe yönelik zihniyetine dair fikir sahibi olunamayacağından belirtmiştir. Ayrıca Şahin (2011:318) edebi türleri zihniyet analizi yapmada bir araç olarak kullanan Ülgener'in bunun için bir metot geliştirerek daha bilinçli ve sistemli bir yolla çıkarımlara ulaşılması yönünde çalıştığını belirtmiştir. Bu sebeple özellikle Osmanlı zihniyetini analiz ederken şairlerin eserlerinden hareket etmiştir. Bunun yanı sıra edebiyat dışı metinlerden zihniyet analizi yapılmasına yönelik çalışmıştır.

2.a. Osmanlı Toplumunda Çocuk

Çocuğun sosyal hayattaki durumu Osmanlıda meydana gelen sosyo-ekonomik ve sosyo kültürel değişimler doğrultusunda iki kısımda ele alınabilmektedir. Nutku (1993) ve Okay (1998)'in çalışmalarını temel alan Güdek (2012: 93) Tanzimat dönemine kadar olan sosyal hayatta ve Tanzimat'tan sonraki sosyal hayatta çocuğa bakışın farklılık gösterdiğinden bahsetmiştir. Tanzimat öncesi dönemde çocuğun ayrı bir birey olduğu ya da farklı ihtiyaçlarının olduğuna dair düşüncelerin görülmediğini vurgulamıştır. Bu durum o dönemle ilgili yazılan makale ve dergilerde padişah ya da üst düzey bürokratların çocukları dışında çocukla ilgili kısmın az oluşu ya da hiç olmayışı şeklinde kendini göstermiştir. O dönemle ilgili az sayıda fotoğraflardan gözlemlenen çocuklara ilişkin bir diğer bulgular çocukların, yetişkin kıyafet modelinde giyiniyor olmasıdır. Bu durum çocukların küçük birer yetişkin olarak görüldüğünü göstermektedir. Özellikle II. Meşrutiyet dönemindeki çocuk dergilerinde bu görülmektedir.

II. Meşrutiyetteki çocuk dergileri üzerinde çocukların ahlak eğitimini içeren Gurbetoğlu (2007: 82-88,90-96)'nun çalışmasını özetlediğimizde dergilerde o dönemin siyasi yapısının etkisinin olduğunu görmekteyiz. Öncelikle o dönem yaşanan sorunların kaynağı toplum tarafından ahlakın çöküşüyle ilişkilendirilmiştir. Bu sebeple çocuklar için çıkarılan çeşitli dergilerde milli unsurları ve batılı değerleri içeren ahlaki erdemlerin kazandırılmasına yönelik yayımlar yapılmıştır. Okul öncesi dönemi kapsayan "Çocuk Dostu", ilköğretim öğrencilerine yönelik olan "Çocuk Dünyası, Çocuk Duygusu, Arkadaş, Mektepli" gibi yayınlar Osmanlı basın özgürlüğünün yeniden canlanmasıyla birlikte çıkarılan çocuk dergileri olmuştur Çocukla ilgili yayınların arttığı bu dönemdeki çocuk dergilerinde özellikle değerler konusuna ağırlık verilmiştir. Bunlara ek olarak devrin sosyo-ekonomik, siyasal ve ahlaki sorunlarına da değinilmiştir. Milli bilincin diri tutulmasına yönelik içeriklerin olduğu çocuk dergileri âdete eğitici bir işlev görmektedir. Ancak vatana yönelik bu milli tutumun bireylere karşı değil zihniyetlere karşı yapıldığı görülmektedir. Bunun anlamı, farklı milletten olan bir bireye yardım yapılmasına engel olmayacak nitelikte bir milli tutumu içermesidir. Gurbetoğlu'nun vurguladığı Bir diğer nokta ise neyin iyi neyin kötü olduğuna dair yapılan yönlendirilmelerdir. Doğru davranışın ölçüsü yasalara uymak ve otoriteye itaat etme kültürü eksenli tanımlanmaktadır. Ayrıca dergilerde adap kurallarına yönlendirici içerikler

bulunmaktadır. “Çocuk Duygusu” adlı dergide “Adab-ı Muaşeret Dersleri” isimli yazıda görgü kurallarında bahsedilmektedir. Başka bir yazıda ise, yer sofrası yerine masada yemek yemenin adap açısından daha uygun olduğundan, kaşık, çatal ve bıçağın kullanımında onların masadaki dizimine kadar çeşitli görgü kurallarından bahsedilmektedir. Burada batılı tarzın etkisi görülmektedir. Çocuklara batılı tarzda bir yemek ve sofrada adabı anlatılmaktadır. Çeşitli açılardan övülen ve teşvik edilen ahlaki erdemlere yer verilmiştir. Bunlar, yardımseverlik, ümit, kanaatkârlık, çalışkanlık, sebat, tedbir cesaret gibi özelliklere sahip olunması gerektiğine yönelik mesajlar bulunurken, yalan, hile, tembellik, iftira gibi davranışlardan kaçınılması gerektiğine dair tutumlar belirtilmiştir.

Öncelikle çocuklara yönelik dergiler çıkarılması toplum içerisindeki çocuğun farkına varıldığını göstermektedir. Dolayısıyla yetişkinlerden farklı bir muamele yapılmasının anlaşıldığına işaret eden bir çocuk bakış açısının ortaya çıktığını göstermektedir. Ancak diğer yandan bu dergilerin çocuklara oyun amaçlı değil eğitim amaçlı çıkarıldığı görülmektedir. Bu dergiler aracılığıyla çocuklara toplumsal yararı gözetilen bir yaklaşımla eğitim verilmesinin amaçlandığını söylemek mümkündür. Aynı zamanda çocukların toplumun değer anlayışı ve kültürüne göre sosyalleştirilmesini kapsamaktadır. Diğer yandan çocuk dergilerinde Batı unsuru bazı alışkanlıkların ve maddi kültür öğelerine yer verilmesi ve bunların tanıtılması o dönemin zihniyetine dair önemli veriler sağlamaktadır. Bu durum zihniyet olarak sadece katı milli bir sosyo-kültürel gelişimle sınırlı kalmayıp diğer kültürlerle de açık bir tavrın olduğunu göstermektedir. Ancak Batı'nın bireyci kimlik algısının aksine bir tutumla kollektif bir yapıyı destekleyen ve bu bağlamda kişisel girişimi bastıran bir zihniyetle hareket edildiğini söylemek mümkündür. Dönemin yarattığı iç ve dış dinamiklerin etkisiyle yaşanan değişimlere ve çözümlere karşı çocuk dergileri vasıtasıyla önlem amaçlı birtakım girişimlerin yapıldığını göstermektedir. Diğer yandan o dönemki çocuk dergilerinin yayınlanması çocuğa sadece çocuk olduğu için yapılan bir etkinlik olmadığı görülmektedir. Buna ek olarak çocuklardan toplumsal beklentinin yoğun olduğunu göstermektedir.

Dergilerde çocuklara telkin edilen kanaatkarlık ve sebat etme özellikleri belli bir sosyal yapıda yetişen kuşakların girişimci ruhundan eksik olmalarına ve müteşebbis faaliyetlerine yönelme zihniyetinden uzak durmalarına neden olabileceği söylenebilir. Bu durumun iktisadi hayata uzun vadede etkisinden bahsetme zordur. Ancak bir toplumun ahlak değerlerini ve ilkelerini, kişilerin içselleştirmesi ve günlük rutinlerine yansıtılması toplumsal zihniyeti belirlemektedir. Dolayısıyla çocukların toplumun ahlak öğretilerini içselleştirmesinde ve buna bağlı belli bir zihniyetin oluşmasında çocuk dergileri etkili bir kanaldır.

2.b. Osmanlı Toplumunda Kadın

Değişen statü anlayışları ve koşullar neticesinde toplum hayatında kadının yeri tartışmaya açık ve günümüzde çok tartışılan bir konu olma özelliğindedir. Geçmişten günümüze geçen süreçte kadının toplumsal konumuna dair önemli değişimlerin yaşandığı görülmektedir. Dulum (2006:14-16)'un çalışmasını özetlediğimizde Osmanlı toplumunda kadının yerine dair dikkat çeken verilere ulaşmak mümkündür. Osmanlı'da

2. Murad dönemi itibariyle Osmanlı hükümdarlarının hareme sahip olması usulünün çıkmasıyla kadına bakış açısı değişmiştir. Kanuni döneminde ise kadın mahrem olarak görülen bir nesne haline almıştır. Mahrem anlayışın Müslüman olmayan halka da sirayet ettiği kadınların kıyafetlerindeki değişikliklerden anlaşılmıştır. Mahrem bir nesne olarak algılanan ve bu yüzden sosyal yaşamdan uzaklaşan kent kadınının aksine kırsaldaki kadın daha özgür durumdadır. Ancak toplumsal etkinliklere katılamayan kadının tüm mahremiyetine rağmen ekonomik hayata katılmasına müsaade edilmiştir. Kadın mal ya da mülk edinebilmekte ve kendi mülkiyeti üzerinde kocasına sormaksızın söz sahibi olabilmektedir. 16. yy. da kadının kıyafetini, sosyal hayatını yönlendirme ve kontrol etmeye yönelik fermanlar yayınlanmaktadır.

Özellikle ifadelerde kadına bir nesne olarak bakılması toplumun sınıfsal yapısını ve kadın-erkek statülerine bakış açısını yansıtmaktadır. Osmanlıda her statüye, mevkiye, gelire ve sınıfa göre geniş bir kıyafet çeşitliliği bulunmaktadır. Bu bağlamda Osmanlıdaki kadın giyim kuşamının, kadının mensup olduğu dine, ailesinin sosyo-ekonomik ve kültürel yapısına ve yaşanılan coğrafyaya bağlı olarak farklılaştığını döneme ait fotoğraflarda da görmek mümkündür. Çelik (2005: 20-27) Osmanlı'da kadınların, kıyafetlerinde takılarına kadar kullandıkları tüm malzemelerin sosyal statülerini yansıttığını belirtmiştir.

Tanzimat Fermanı ile başlayan modernleşme süreci kadının statüsünde birtakım önemli değişimler meydana getirmiştir. Tanzimat aydınları çok fazla ataerkil yapıdan çıkmadan toplumsal yaşamda erkekle eşit konumda olan bir kadın kimliği oluşturmak istemiştir. Özellikle eğitim açısından erkekle eşit imkânların verilmesi halinde kadının da erkek kadar bilgi sahibi olacağına ve topluma hizmet vereceği özellikle öğretmen olarak çok faydalı olacakları düşünülmüştür (Çakmak,2013:46-47). Tanzimat Fermanıyla kadının rol ve işlevlerinde birtakım değişiklikler olmuştur. Kız çocuklarına eğitim hakkı verilmesiyle kadın toplumsal hayatta daha fazla yer almaya başlamıştır. Tanzimat döneminde kadına miras hakkının tanınmasıyla erkek kardeşle aynı haklar tanınması kadını toplumda farklı bir noktaya getirmiştir (Çelik, 2005: 72). Toplumdaki kadın-erkek statüleri ve bunlara atfedilen roller bir toplumun kültürel değerlerinin ve sosyal yapısının bir ürünü olduğundan dolayı toplumdan topluma bu atıflar farklılık göstermektedir. Aynı zamanda bu göstergeler o toplumdaki kadın-erkek ilişkilerindeki zihniyeti de ortaya koymaktadır.

Ancak Tanzimat döneminde Tanzimat yazarlarının çoğunluğu “kadın” ve “aile” yi özdeş kavramlar olarak kullanmışlardır. “Aile demek kadın demek” ifadesiyle Şemsettin Sami o dönemin toplumsal karakterini yansıtmıştır. Bu sebeple ailede yaşanan bozulmalar dönemin aydınları tarafından “kadın ögesi” ile açıklanmaktadır. Bu dönem Tanzimatın yol açtığı serbestliğin kadının hane içinde sınırlı görevlerinin hane dışına genişlediği ve ailedeki uyumunun bozulmasına sebep olduğu düşüncesi yaygınlaşmıştır (Doğan,1992:183-184). Aslında burada Doğan'ın toplumsal karakter olarak bahsettiği bakış açısını toplumun kadına yönelik zihniyeti olarak ele almak mümkündür. Çünkü “Aile demek kadın demek” ifadesi Ülgener'in toplumsal hayatı analiz ederken kullandığı, dönemin sözleri, ifadeleri, atasözleri, deyimleri gibi kaynaklara örnek teşkil etmektedir. Bu bakış açısıyla kadın aileden, ailesinden bağımsız bir birey olarak görülmemektedir. Aileyi kadınla eş tutmak ailedeki tüm yükü kadının sorumluluğuna bağlamaktadır. Burada maddi bir sorumluluktan ziyade daha

çok aile içi ilişkilerin toplumsal beklenti yönünde sürdürülmesi ve aile bütünlüğünün devam ettirilmesi için fedakâr olması beklenen bir kadın anlayışı mevcuttur. Dolayısıyla kadına yüklenen bu anlamları ve rolleri gelenekseli koruma çabası olarak yorumlamak mümkündür. Aynı zamanda bu durum kadının toplumsal varlığını aileyle sınırlı tutan bir kesimin zihniyeti yansıtmaktadır.

Çakmak (2013: 47-62)'in çalışmasını özetlediğimizde kadının zamanla toplum içinde güçlendiğini görmekteyiz. Kadının sosyal yaşamdaki konumuna dair değişimler II. Meşrutiyetten günümüze geçen süreçte daha yoğunlaşmıştır. Kadınların haklarını aradığını, istemedikleri durumlardan muaf olmak için çabaladığını, anne ve eş dışında bir statü kazanmak için uğraştığını söylemek mümkündür. Çakmak, kadınların kadın hareketleri bağlamında çeşitli dergilerde yazılar yazmaya başladığını ve Batılı kadını model olarak aldıklarını belirtmiştir. Bu bağlamda kadın hareketlerinin başlamasında ve ilerlemesinde dergicilik ilk adım olmuştur. Farklı kesimden birçok kadın kurdukları dernekte bir araya gelmiş ve sorunlarını ifade ederek ortaklaşa fikir bulmaya çalışmıştır. Kadınların eylem alanı olan dernekler aynı zamanda onların sosyalleşmesi açısından önemli bir işlev sunmaktadır. Kadına eğitim yoluyla meslek kazandırmayı, ülke sorunlarının çözümünde duyarlılık göstermeyi hedefleyen bu derneklerden "Osmanlı Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti" kendini feminist olarak tanımlamış ve yayın organı olarak "Kadınlar Dünyası" dergisini çıkarmıştır. Dernek ve derginin Osmanlı kadın hareketinde belirleyici bir konumda olması derneği ve yayın organını ayrıca önemli kılmıştır. II. Meşrutiyetin ilanı ile halk ve basın üzerinde baskı kalkınca Türk kadını kimliğini yeniden tanımlamaya ve dönemin sorunlarıyla daha aktif bir şekilde ilgilenmeye başlamıştır. Bu bağlamda da çıkarılan dergilerden 1869 yılında "Terakki" gazetesine ait "Terrakki-i Muhaderat" adlı dergi ilk kadın dergisi olma özelliğindedir. 1886 yılında çıkarılan "Şükufeza" adlı dergide gerek yazın kadrosunun kadınlardan oluşması gerekse dergi sahibinin kadın olması bakımından bir ilk olma özelliği gösteren kadın dergisidir. İl Müslüman Türk kadın romancımız ise Fatma Aliye, Zafer Hanım, yayınlanmış ilk Türk romanının yazarı olarak bilinmektedir. Dergilerde İlk kadın şair olarak ilk açık imzası görülen isimler ise Şair Fitnat Hanım, Şair Leyla Saz, Şair Nigâr Hanımdır. Kurnaz (1991:95) II. Meşrutiyetin kadınlara daha özgür bir ortam sunduğunu ve yeni roller kazandırdığını bu bağlamda toplumdaki konumlarının değiştiğini belirtmiştir. Bununla birlikte Tanzimat Döneminde görülen on üç yayından sadece ikisinin kadınlar tarafından çıkartıldığını etmiştir ancak II. Meşrutiyet döneminde kadın yayıncı sayısının dörde çıktığını ve erkeklerin çıkardığı yayınların dördünde müdür ve başyazar olarak görev aldıklarını belirtmiştir. Ayrıca o dönem çıkan tüm kadın gazete ve dergilerinin hepsinde kadın yazarlarının makalelerine yer verildiğini ifade etmiştir. Kadınlara yönelik yayınların, birçok kadının, eğitim hayatına ve ekonomik hayata katılmasında etkili olduğunu belirtmiştir.

Ülgener'in zihniyeti analiz ederken baktığı unsurlardan birisi olan organize olma şekilleri ve ilişkileri açısından yukarıdaki verileri değerlendirirsek karşımıza öncelikle önemli bir tablo çıkmaktadır. Dergiler vasıtasıyla organize olan girişimci bir kadın grubu ve aktif bir şekilde bu derneklere görev yapan bir kadın temsili söz konusudur. Elbette kadının sosyal hayattaki sınırlı özgürlüğünü yansıtan geleneksel alışkanlıkların belirlediği zihniyetin tam tersi bir durum çizmektedir. Toplumdaki diğer kadınları eğitme amacına yönelik yayınlar yapması ve değişen dönemi ortaya koyması açısından

dergilerin işlevi önemlidir. Ancak bunu bizatihi kadınların kendisinin yapması ve takip etmesi zihniyet değişiminin önemli bir göstergesi olmaktadır. Çünkü bu faaliyetlere kadar sınırlı sosyal hakları olan kadının sosyal haklarını kazanmasına yönelik girişimlerde, geleneksel yapıdaki kadın algısının korunması şartıyla erkeklerin aktif konumda olduğu görülmektedir. Ancak kadınların bu organize olma şekilleri onların bu haklarını toplumda rahatça devam etmesi, süreklilik sağlamayı istemesi yönünde hamleler olarak değerlendirilebilmektedir. Ayrıca bu dergilerdeki kadın temsilleri güçlü eğitim yanlısı bir kimlikle anlatılmaktaydı. Kadınların edebi eserlerdeki ve şiirlerdeki temsiline yönelik Öztuna (2010:260-261) önemli eserlere değinmiştir. Bu eserlerde kadınların savaştaki kahramanlıklarına yer verilmiştir. Namık Kemal'in yazdığı (1873) "Vatan yahut Silistre" adlı piyesine ilham veren ve diğer yandan 1856 yılında meçhul bir halk şairine ait "Sivastopol Destanı'nda Kozanlı Kara Fatma'nın kahramanlığı konu edilmiştir.

Sonuç

Ülgener'in, bir iktisadi hayatı analiz ederken kullandığı yöntem, o yapıya ait zihniyetin ve ekonomi zihniyetinin tespit edilmesini içermektedir. Bu sebeple zihniyetin izlerini taşıyan çeşitli vasıtalı ve vasıtasız kaynaklara yönelmiştir Herhangi bir dönemin zihniyetini o döneme ait bir şairin şiirinden, edebi eserinden, gazetelerinden, atasözünden, deyiminden, toplum içindeki sosyal ilişkileri yansıtan metinlerinden ve buna benzer kaynaklardan tespit etmiştir. Diğer yandan vasıtalı kaynaklar arasında yer alan ahlaki ve dini anlayışın dikkatli ele alınması gerektiğini düşünmektedir. Çünkü zihniyet ve ahlak ayrımı yapmasına rağmen yine de bu iki kavramın sınırlarının birbiriyile karıştığını düşünmektedir.

Bu bağlamda Ülgener'in vurguladığı zihniyet ve ahlak ayrımını aslında olması gereken ve olan ayrımı olarak ele almak mümkündür. Ahlak kuralları ya da din kuralları olması gerekeni belirtmekte ve kişilerin bu kurallara uyması gerektiği beklentisini içermektedir. Zihniyet ise ahlak ve din kurallarının beklentisine rağmen toplum içinde asıl geçerli olanı ve geçerli olan şekliyle bize gösterir. Bu anlamda bilimsel yöntemde toplumun somut ve davranışa dökülmüş yanını temsil etmesi bakımından zihniyeti bir olgu olarak görmek mümkündür. Ülgener'in verdiği örnekler üzerinden gidersek yalan söylememeyi, rüşvet almamayı telkin eden bir ahlak öğretisi, olması gerekeni belirtirken; toplumda rüşvetle işlerini halleden bir zihniyetin gelişmesi asıl olanı, gerçekliği yansıtmaktadır. Bütün veriler ışığında, vasıtalı ve vasıtasız tüm kaynakların hem sosyal gerçekliği anlamak için bir yöntem aracı olduğunu hem de bir toplumun yapısını oluşturan sosyo-kültürel unsurları olduğunu söylemek mümkündür.

Bu çalışmada da Osmanlı toplumundaki kadın ve çocuklara dair toplumun zihniyetinin biraz olsun tespit edilmesine ve anlaşılmasına çalışılmıştır. Öncelikle Osmanlı döneminde çıkan çocuk dergilerinde, çocuğa yönelik toplumun tutumunu, çocuklara yönelik toplumun beklentilerini tanımlamak mümkündür. Bu bağlamda çocuğun toplumdaki konumu, çocuğa atfedilen roller ve çocuğa yönelik toplum zihniyeti anlaşılabilir. Öncelikle dergiler aracılığıyla çocuklara kendi yaşlarına uygun, psikolojik, bilişsel ve öz gelişimlerine yönelik bir içerikten ziyade çoğunlukla siyasi işlevleri olan bir amaç çerçevesinde toplumsal bir yönlendirme yapılması söz konusudur. Öncelik çocuğun bireyselliğinin ve bireysel kimliğinin ön plana çıkmasının

onaylanmadığını söylemek mümkündür. Çocuklar baskın bir kolektif yapıdan bağımsız olmayan yetişkinler gibi algılanmaktadır. Bu bağlamda yine kolektif amaçlara hizmet etmesi beklenen ve bu yönde doğal süreçte ya da bilinçli olarak toplum tarafından yönlendirilmektedir. Bunun bir sonucu olarak aslında çocuğun da kendisini küçük bir yetişkin olarak algılaması ve bu yönde davranışlarını düzenlemesi beklenilmektedir. Ele alınan dönemin dergileri çocuklara öncelikle toplumsal kuralları, milli değerleri diğer yandan Batı'ya yönelik bazı alışkanlıkları gösterme amacı gütmektedir. Bu anlamda dergiler çocukları, çoğunlukla dönemin sosyo-kültürel ve siyasi bakış açısına uygun yönde sosyalleştirmek ve eğitmek için içeriklerini oluşturmuştur.

Elbette Çocuğun toplumsal değerleri içselleştirmesini ve bu yönde sosyalleşmesini ummak doğal toplumsal bir reflektir. Bu durum bir toplumdaki ortak değerlerin korunması ve bu değerlerin yeniden üretilip sonraki kuşaklara aktarılması açısından önem taşımaktadır. Aynı zamanda bir toplumun devamlılığını sağlanmasının ve kültürel belleğini aktarmasının tek yoludur. Ancak çocuğun zihinsel, psikolojik, bilişsel gelişimi ve tabii ki sosyal gelişimi açısından küçük birer yetişkin olarak görülmesi zihniyetinden sıyrılmalı ve ontolojik olarak daha farklı yaklaşılmalıdır.

Çalışmada ele alınan bir diğer konu ise Osmanlı toplumunda kadına yönelik toplumsal zihniyetin tespit edilmesidir. Özellikle II. Meşrutiyet döneminde kadınların toplumda edilgen bir konumda olmadıkları haklarını savunmak ve iyileştirmek için mücadele ettikleri görülmektedir. Dönemin geleneksel kadın algısına karşı, dergiler, çeşitli yayınlar ve dernekler yoluyla toplumda görünür hale gelmeye çalışan ve aktif olan bir kadın temsili söz konusudur. Bu durum öncelikle kadının toplum içindeki kendine yönelik algısının değişmeye başladığını göstermektedir. Ayrıca kendini sadece ailesi, eşi ve çocukları üzerinden tanımlamadıkları aksine toplumda ayrı bir kişilik ve kimliğiyle varlık gösteren bir birey olarak tanımlama çabasında olduklarını göstermektedir. Bu bağlamda dergiler yoluyla aktif olup toplumun onlara dayattığı kimlik algısını ve kabulünü reddedip toplumsal kimliklerini kendilerinin inşa ettiğini göstermeye çalışmışlardır. Diğer yandan bu tutumları, kadına yönelik toplumsal zihniyeti değiştirme çabası olarak da değerlendirmek mümkündür. Bu dönem, dernekler kurarak bir araya gelmeleri, kadınların toplumsal alanda da görünür olmaya başladıklarını göstermektedir. Ülgener'in belirttiği gibi teşkilatların, derneklerin kuruluş amaçları ve biçimleri, onu kuranların zihniyetine yönelik önemli bilgiler vermektedir. Bu bağlamda o dönemin kadına yönelik toplumsal algısı dışında, kadınların kendilerine yönelik ve toplumdaki kadının konumuna yönelik zihniyetlerini anlamamızı da sağlamaktadır. Kadınların bizzat kendileri tarafından yapılan yayınların toplumdaki geleneksel algıyı değiştirmeye başladığını söylemek mümkündür. Özellikle dikkat çeken bir nokta, kadınların çıkardığı dergilerin içeriklerini diğer kadınların kendilerine yönelik geleneksel zihniyetlerini değiştirmesine yönelik hazırlamalarıdır. Biryandan da bu durumu, toplumun kadına yönelik baskın eril anlayışını ve zihniyetini değiştirmeye yönelik kadın hareketleri olarak değerlendirmek mümkündür. Dolayısıyla o dönem kadına yönelik geleneksel olan toplumsal zihniyetin kadınlar tarafından kadın hareketleriyle yeniden inşa edilmeye çalışıldığını söyleyebiliriz. Diğer yandan dergiler, yayınlar ve dernekler aracılığıyla kendi sorunlarını ifade etmeye başlayan ve bu sorunlarına birlikte çözüm bulmaya çalışan bir kadın dayanışmasının çıktığını söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

Acar, Mustafa, Bilir, Hüsnü, *Gerçek Bir Âlim Mümtaz Bir Şahsiyet: Sabri Fehmi Ülgener*, KMÜ Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi 16 (26): 114-122, 2014 (ISSN: 2147- 7833, Wwww.Kmu.Edu.Tr).

Ayan, Dursun, *Sabri F. Ülgener'in Türk Düşünce Kültüründeki Yeri*, Sabri Fehmi Ülgener Küreselleşme Ve Zihniyet Dünyamız, Editör: Murat Yılmaz, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler Ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ss 179-204, Ankara, 2011.

Çakmak, B. Tanzimat'tan Günümüze Uzanan Çizgide Osmanlıda Kadın Hareketleri Dönemin Tiyatrosunda Kadının Temsili Ve Kadın Sorunu. *Tiyatro Eleştirmenliği Ve Dramaturji Bölümü Dergisi*, 0(18) Haziran, 2013. <https://Dergipark.Org.Tr/En/Pub/Teddergi/Issue/18491/194703> Erişim Tarihi: 30.07.2022.

Çelik, S. Sosyo- Ekonomik Açıdan Osmanlı Kadını (1800-1850), Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2005.

Çizakça, Murat, Akyol, Mustafa, İslam'ın Unutulan Ekonomik Modeli Ahlaki Kapitalizm, Ufuk Yayınları, İstanbul, 2012.

Doğan, İ. *Tanzimat Sonrası Sosyo-Kültürel Değişmeler Ve Türk Ailesi*, Sosyo Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara, 1992.

Dulum, S. Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitimi Ve Çalışma Hayatı (1839-1918), Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 2006.

Gellner, David, N. *Max Weber'in Çalışmaları Budizm Konusundaki Çalışmalarda Unutulanlar Ve Yanlış Anlaşımalar*, Güney Asya Tarihi Antropolojik Eylem Kuramı, Din Sosyolojisi Kuram Ve Yöntem, Derleyen: Peter B. Clarke, Çeviri Editörü: İhsan Çapcıoğlu, Ss 99-120, İmge Kitabevi, Ankara, 2012.

Giddens, Anthony, Sosyoloji, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2008.

Gurbetoğlu, A. *II. Meşrutiyet Dönemi Çocuk Dergilerinde Ahlak Eğitimi Ve Ahlaki Değerler (1908-1918)*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Haziran, Cilt: 4, Sayı:1, Ss.81-101. (<http://Efdergi.Yyu.Edu.Tr>), 2007.

Güdek, M. Modernleşme Döneminde Osmanlı'da Çocuk Eğitimi Ve Literatürü, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Bekir Koç, Ankara, 2012.

İlgen, Abdülkadir, *Sabri Ülgener*, Türkiye'de Sosyoloji İsimler-Eserler, Derleyen: M. Çağatay Özdemir, Ss 863- 915, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2008.

Karataş, L. Nedîm Dîvânı'nda Lâle Devri Sosyal Hayatının İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2006.

Kurnaz, Şefika, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, Ankara, 1991.

Öztuna, Y. Tarih Sohbetleri, 3. Basım, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2010.

Özkiraz, Ahmet, Sabri F. Ülgener' De Zihniyet Analizi, A Yayınevi, Ankara, 2000.

Sayar, Ahmed Güner, Bir İktisatçının Entelektüel Portresi Sabri F. Ülgener, Eren Yayınları, İstanbul, 1998.

Şahin, İbrahim, *Zihniyetin Göstergesi Olarak Ülgener Ve Edebiyat*, Sabri Fehmi Ülgener Küreselleşme Ve Zihniyet Dünyamız, Editör: Murat Yılmaz, Ss 315-324, T.C. Turizm Ve Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2011.

Şimşek, Osman, *Sabri F. Ülgener'in Zihniyet Ve Girişimcilik Anlayışına Bilgi Sosyolojisi Açısından Yaklaşım*, Sabri Fehmi Ülgener Küreselleşme Ve Zihniyet Dünyamız, Editör: Murat Yılmaz, Ss 205-249, T.C. Turizm Ve Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2011.

Turner, S. Bryan, *Max Weber'e Göre İslam Ve Konfüçyanizm: Kantçı Sekülerleşme Kuramı*, Ss185-206, Sekülerleşme Klasik Ve Çağdaş Yaklaşımlar, M.Ali Kirman, İhsan Çapcıoğlu, Otto Yayınları, Ankara, 2015.

Ülgener, Sabri, F, *İktisadi Hayatta Zihniyetin Rolü Ve Tezahürleri*, İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, 2. Cilt No. 3-4, Ss 351.-380, İstanbul,1940-1941.

Ülgener, Sabri, F, Zihniyet, Aydınlar Ve İzm'ler, Derin Yayınları, Toplu Eserler 4 İstanbul, 2006d.

Ülgener, Sabri, F, İktisadi Çözülmenin Ahlak Ve Zihniyet Dünyası, Derin Yayınları, İstanbul, 2006b.

Ülgener, F. Sabri, İktisadi Gelişmenin Şartları Ve Sınırları: Az Gelişmiş Memleketlerin İstihlak Ve Yatırım Meselelerine Toplu Bir Bakış, *Makaleler*, Derleyen: Ahmed Güner Sayar, Derin Yayınları:88, Ss192-246, İstanbul, 2006e.

Ülgener, Sabri, F. Zihniyet Ve Din İslam, Tasavvuf Ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı, Derin Yayınları, İstanbul, 2006c.

Yılmaz, M, "Sabri Fehmi Ülgener", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Muhafazakârlık Cilt 5*, Editörler: Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, Ss. 491-492. İstanbul, 2004.

Zorlu, Abdülkadir, Sabri F. Ülgener'i Okumak: *Sosyal Tarih, Osmanlı İktisat Faaliyetlerinin Ve Zihniyetinin Orta Çağlaşması, Tasavvuf, İslam Ve Kapitalizm, Sabri Fehmi Ülgener Küreselleşme Ve Zihniyet Dünyamız*, Editör: Murat Yılmaz, Ss 251-276, T.C. Turizm Ve Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2011.